

section and his more general disappointment with life, all receive ample attention from Coffin. Guarino Guarini's work in Paris, finally, of which nothing now remains, is presented by Coffin in the shadow of that more successful Italian architect active in Paris at the time, Gian Lorenzo Bernini. From the seventeenth until well into the late-nineteenth-century, Guarino Guarini's was known for his 'bizarre' architecture. In Paris it was not a palace that he built but a church, the church of the Theatine order, of which order Guarini himself was a member. The inspiration for the church was evidently Boromini's San Carlo alle Quattro Fontane in Rome, but never received the same acclaim. 'The history of the construction and preservation of Sainte Anne-la-Royale is one of difficulties and disasters, as is true for all of Guarini's work.' It is only in the Piedmont, in the North of Italy, that the work by Guarini survives, most notably Palazzo Carignano in Turin built for the Savoy-Carignan. Coffin, however, in this instance chose not to write about elite residences and gardens but, stretching his thematic range, stayed for a moment with the church, the fate of which does not come as a surprise; it became first a theatre or playhouse, subsequently a location for ball and feasts, and a cafe called 'Café des Muses', before being demolished between 1821 and 1823.

The elitist bias notwithstanding, Coffin luminously juxtaposes magnificence and splendour with disenchantment and cataclysm. Dunne and Janssens, as well as the contributing authors, deserve praise for momentarily stepping away from the long-established focus in urban studies on dwellings of the masses and to contemplate, by means of a broad range of

themes and perspectives, urban elite living instead.

Hanneke Ronnes

- ¹ David R. Coffin, *The Villa d'Este at Tivoli* (Princeton 1960); idem, *The villa in the life of Renaissance Rome* (Princeton 1979).
- ² E.W. Burgess, 'The growth of the city', in: R.E. Park and E.W. Burgess, ed., *The city* (Chicago, 1925); G. Sjoberg, *The preindustrial city: past and present* (Glencoe, 1960).
- ³ E. Zerubavel, *Social mindscapes: an invitation to cognitive sociology* (Cambridge, Massachusetts, 1997)

BRONNEN EN BEELDEN VAN AEDEL- EN ELITEGESCHIEDENIS

A. Gevers, e.a., ed., *Mensen van adel. Beelden, manifestaties, representaties. Opstellen aangeboden ter gelegenheid van het afscheid van Albert Mensema als archivaris bij het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle, 14 september 2007*. Adelsgeschiedenis, IV (Hilversum: Verloren 2007, 230 p., ill.); E. Dijkhof en M. van Gent, ed., *Uit diverse bronnen gelicht. Opstellen aangeboden aan Hans Smit ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag* (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2007, 382 p., ill.)

Sommige gelegenheidsbundels vragen om meer dan een gelegenheidsrecensie – bijvoorbeeld wanneer ze een scherpe momentopname vormen van lopende ontwikkelingen binnen een vakgebied zoals de elitegeschiedenis. Het doorgaans feestelijke karakter van zulke bundels strookt niet altijd met een strakke thematisering. Daar staat tegenover dat de betere feestbundels niet alleen inzicht bieden in de meer persoonlijke belangstel-

lingen van de contribuanten, maar ook in de collectieve mentaliteit van zulke uiteenlopende onderzoekersverbanden als het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING) of de Werkgroep Adels-geschiedenis. Dat bijvoorbeeld de 'zij-kant' van de elitegeschiedenis tegenwoordig min of meer de ruimte krijgt binnen het ING, blijkt uit het *liber amicorum* voor de in 2007 gepensioneerde bronnenonderzoeker Hans Smit. Inderdaad: de Smit van de *Dagvaarten*, en van de in 2005 gelanceerde databank met de brieven van Willem van Oranje. De bijdrage van Els Kloek aan Smits vriendenbundel haalde zelfs de dagbladen: zij wist met moderne technieken het huwelijk van de Rotterdamse regentendochter Magdalena Moons (1541-1613) met een Spaanse legercommandant aan te tonen. Evenals de in deze erebundel besproken Hollands-Engelse gravin Elisabeth Plantagenet (1282-1316) en de barones de Slavata (*née* Van Brederode) kreeg Moons een lemma in het door Kloek geleide ING-project *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*.¹ Ineke Huysmans bijdrage over Slavata is vermakelijk. Waarom Slavata omstreeks 1650 haar carnavaleske en door traditionele historici verguisde *Ordre de l'Union de la Joye* oprichtte, blijkt niet uit de door Huysman geraadpleegde bronnen. Wel vond Slavata's voorbeeld navolging bij andere Europese dames. Hebben we hier te maken met de 'zij-kant' van een satirische genootschapscultuur die begint bij het 'feestmaal der geuzen' in 1566 (eveneens met een Brederode als gangmaker), of moeten we het nog breder zien?² Het potsierlijke inwijdingsritueel van de *Ordre* herinnert aan Swifts beschrijving van de eed die zijn held Gulliver in Lilliput moest afleggen: 'to hold my right foot in my left hand, and to place the

middle finger of my right hand on the crown of my head, and my thumb on the tip of my right ear.'³ Het door Huysman voorgestelde nadere bronnenonderzoek zou daarom ook literaire en antropologische bronnen moeten omvatten.

De publicatie van de *Bronnen voor de dagvaarten van Staten en steden van Holland voor 1544* door Prevenier en Smit is van eminent belang gebleken voor het Nederlandse adels- en eliteonderzoek. Zonder dit hulpmiddel zou een groepsportret zoals Janses *Ridderschap in Holland* onbegonnen werk zijn geweest.⁴ Mario Damen en P.C.M. Hoppenbrouwers bespreken in hun bijdragen aspecten van deze bron. Damen onderzocht de onderhandelingsstactieken van met name Leidse afgevaardigden in de vijftiende eeuw. In de Statenvergaderingen overheersten de steden. Zij streefden naar consensus met de grafelijke onderhandelaars. Dit kwam onder meer tot uiting in de geschenkcultuur rondom de onderhandelingen.⁵ De ridderschap legde aan dit streven geen strobreed in de weg: volgens Damen omdat zijzelf bij de bedehellingen buiten schot bleef. Hierbij valt op te merken dat dit voorrecht in de loop van de vijftiende eeuw verdween. Of dit bij de ridderschap tot een andere onderhandelingspositie heeft geleid, kon Damen uit zijn diverse bronnen niet meer afleiden. Blijft de contextualisering in Damens opstel enigszins onderbelicht, Hoppenbrouwers plaatst de ontwikkeling van middeleeuwse standenvergaderingen en het bijbehorende standenbegrip in een breed Europees verband. Ook de inhoud van de medezeggenschap en de representativiteit van deze vergaderingen worden geanalyseerd. Hoppenbrouwers stelt dat zulke vergaderingen, die in Europa vanaf 1188 incidenteel plaatsvonden, nog lang geen institutioneel of

constitutief karakter hadden. Het dertiende-eeuwse *colloquium generale* in Friuli, dat wel regelmatig bijeenkwam, zag zichzelf niet als vertegenwoordigers van de standen maar van de samenleving als geheel.⁶

Hoe bruikbaar de door Smit in databankvorm bezorgde correspondentie van Willem van Oranje voor adelshistorici is, blijkt uit de bijdragen van Rik Hoekstra, Gees van der Plaat en Erik Swart. Hoekstra analyseert de netwerken van de Zwijger, die bijna 5000 (overgeleverde) brieven met Nederlandse bestuurders wisselde, bijna evenveel met overige Nederlanders en Duitsers, ruim 1000 met familieleden, bijna 900 met de eigen vorst of landvoogd(es) en bijna 600 met andere vorsten. Opvallend is Oranjes schaarse correspondentie (93 stuks) met het centrale bestuur. In de jaren 1570 was zijn voornaamste correspondent in de familiekring zijn broer Jan van Nassau. Tegenover deze kwantitatieve analyse staat Swarts kwalitatieve verkenning van de functie van loyaliteit in de brieven. Op statistische gronden meende Smit dat adellijke correspondenten zoals graaf Günther van Schwarzberg en Georg Holle, ridder, na 1568 met de prins braken vanwege diens openlijke strijd tegen de landsheer. Een inhoudelijke analyse leert dat beiden in feite tot Oranjes *cliëntèle* behoorden en dat die verhouding ook na 1568 voortduurde. Als hoge edelman had de graaf meer politieke en financiële speelruimte om Oranje te blijven steunen dan Holle, wiens handen grotendeels gebonden waren door een dienstverband met de Brunswijks. Wel detacheerde Holle vanaf 1567 in het geheim een 'vertrawten Diener' bij Oranjes organisatie. Holle stond echter met Oranje nooit op dezelfde vertrouwde voet als Schwarzberg, die al in 1549-

1550 kind aan huis bij de Nassaus was. Van der Plaat ten slotte geeft een nieuwe dimensie aan het historiografische Oranjeonderzoek: de rol van de prins zelf in de beeldvorming, enerzijds als 'gezondene Gods', anderzijds als humanistische *Realpolitiker*. Ik heb recent deze rode draad van gestuurde identiteits- en traditievorming bij de geschiedenis van de Wassenaers na 1500 aan de orde gesteld. Ook Janse en Van Gent toonden een humanistische belangstelling bij de familie aan.⁷ Van de Plaats verwachting dat de Oranjecorrespondentie een goudmijn voor dit soort onderzoek zal zijn, lijkt niet overdreven.

Uit een brede staalkaart van opstellen uit de kring van het ING zijn in het voorgaande drie thema's gelicht: biografieën van elitevrouwen; notabelen en het gewestelijk bestuur in de late Middeleeuwen; en de adellijke netwerken van Willem van Oranje. In alle drie staat het brongebruik centraal. Dat is de charme, maar mogelijk hier en daar ook de zwakte van een bundel die bedoeld is als eresaluut aan een bronnenonderzoeker. Smits (oud-)collega J. Roelevink droeg hieraan een praktische handleiding voor aankomende bronnenbezorgers bij. De bijdragen van O. Schutte, Johanna Maria van Winter en Egbert Wolleswinkel tonen hoe een voorbeeldige uitgave van een enkele bron (bij Wolleswinkel: een heraldische bron) er in de praktijk kan uitzien. Voor aankomende adels- en elitethistorici is de bijdrage van Swart vermoedelijk instructiever omdat deze de voor alle historici steeds weer cruciale stap van modern brongebruik naar bronnenkritiek illustreert. Sommige bijdragen blijven ook wel erg dicht bij de *casus*, waar meer context wellicht gewenst was. Anderzijds biedt juist de breedheid van de opzet een indruk van de verscheiden-

heid van het Nederlandse bronnenmateriaal, die juist voor een interdisciplinaire tak van wetenschap zoals het adels- en eliteonderzoek inspiratie kan leveren. Kritisch gebruik van een veelheid van bronnen (ook literaire, visuele en antropologische) blijft voor ons onontbeerlijk.

Nog een andere bronnenontsluiter ging in 2007 met pensioen: Albert Mensema, de Mensema van de Overstichtse leenreptoria en inventarissen, die in 1972 zijn ambitie om predikant te worden verwierp voor een loopbaan bij het Rijksarchief te Zwolle. Hij is ook de Mensema van de Overijsselse havezaten. Deze beschreef hij met jhr. Arnold Gevers in drie mooie boeken, waarvan het jongste als deel II in de reeks *Adelsgeschiedenis* verscheen. In zijn afscheidsrede sneed Mensema onder het motto 'Pietate et virtute' aspecten van de Overijsselse adelscultuur aan. De tekst staat in het vriendenboek, dat als deel IV in genoemde reeks uitkwam. Dat de adellijke wooncultuur onder het *ancien régime* Mensema na aan het hart ligt, is weerspiegeld in bijdragen van Jan Wigger (havezaten van de Van der Kemenades), Clemens Hogensteijn (idem van de Van Middachtens), Vincent Sleebe (twee kastelen in Westfalen) en in iets mindere mate in die van Jean Streng (die de representatie van de Van Rechterens onderzoekt) en Cor Trompetter (die twee heren van Almelo uit diezelfde familie beschrijft). Zuiver biografische schetsen leverden Martien Franken (W.A. Schimelpenninck van der Oye) en Wim Coster (B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis). Mensema's genealogische belangstelling is herkenbaar in de opstellen van Redmer Alma (over een Groninger hoofdelingen-geslacht Mensema), Otto Schutte (met een aanvulling op de genealogie Van

Dingstee) en Conrad Gietman, die met zijn behandeling van *De Nederlandsche Heraut* een belangrijk hoofdstuk aan zijn geschiedenis van de Nederlandse genealogiebeoefening toevoegt. Hekkensluiter is Christoph ten Houte de Lange, die in een wijdlopieg betoog uitlegt waarom het verschil tussen adel en patriciaat in de twintigste eeuw (en ook al in de achttiende en negentiende eeuw) in feite is weggevallen. Dit laatste is allemaal al eerder en ook beter verteld. De auteur schijnt niet in te zien dat zijn vraagstelling nog weinig historici interesseert. Het huidige onderzoek gaat immers voornamelijk over het 'hoe', niet het 'waarom'. In feite behoren publicisten zoals Ten Houte de Lange tot de generatie van *De Nederlandsche Heraut* en consorten, zij het dat De Langes hart kennelijk niet naar het adellijke maar naar het notabele (in zijn visie: het 'patricische') uitgaat.

De redacteurs van *Mensen van adel* (naast Gevers en Gietman ook Yme Kuiper en Hanneke Ronnes) gaven het vriendenboek de ondertitel *Beelden, manifestaties, representaties*: een samenvatting van wat Mensema blijkens zijn eigen bijdrage aantrof in achtereenvolgens een huiskroniek en een gedeeltelijk apocriefe genealogie, op schilderijen van havezaten en hun bezitters en op grafmonumenten. Een en ander tekent de verhouding tussen de archivaris en zijn archiefvrienden. Mensema reikt hun een waaier van bronnen aan, voorzien van elegante opmerkingen over de context ervan. Met kenmerkende bescheidenheid laat hij de verdere interpretatie aan zijn toehoorders (en lezers) over – zoals een goed gastheer zijn gasten aan een welvoorzien dis noodt, maar zich niet mengt in de degustatie van de spijzen. Om deze beeldspraak voort te zetten: Mensema's *symposium* is geen lopend buffet maar een

dîner dansant, of liever: *un' ballo in maschera*. Kuiper, onvermoeibaar observator van de moderne adelscultuur, danst zich in de rol van Marcel Proust, die in *De kant van Guermantes* een onbarmhartig portret van de Franse adel in de *belle époque* schildert. Vanuit het ambivalente personage Proust reflecteert Kuiper op de functionaliteit van standsbesef en snobisme, van distantie en distinctie, van nieuwsgierigheid en voyeurisme voor het eliteonderzoek. Ik mis in zijn beschouwing alleen nog een filosofische, of liever: een hermeneutische laag. Kuipers kritiek op bijvoorbeeld de Proustduidingen van Evers kan aan kracht winnen wanneer deze wordt verweven met wat Hans-Georg Gadamer over de intellectuele (en emotionele) bagage van de onderzoeker heeft opgemerkt. Zo tracht Evers in laatste aanleg te achterhalen wat Proust eigenlijk wilde en bedoelde: een onmogelijke opgave volgens Gadamer en bovendien filosofisch onzuiver omdat daarmee een metafysische scheiding tussen beschrijver en beschrevene wordt gesuggereerd die er niet is. Beschrijver en beschrevenen delen volgens Gadamer een wereld van betekenissen waarin de eigen voorkeuren en vooroordelen de beschrijver juist tot voordeel strekken. Maar deze zinnelijke wereld omvat ook de cultuuronderzoeker die deze betekenissen tracht te beschrijven en duiden.

Na Proust betreedt een handvol middeleeuwse Mensema's de dansvloer: geen familie van de gastheer maar introducés van Alma, die hun al dan niet adellijke machtspositie in de Groninger Ommelanden onderzocht. Gezien de bronnen-schaarste blijken zij een verre van ideale *casus*, maar Alma levert een keurige genealogie af. Wel riddermatig waren de Twentse Van der Kemenades, althans

vóór 1612. Toen werd aan Geert van der Kemenade (hier opgevoerd door Jan Wigger) verschrijving in de ridderschap geweigerd. Gevers en Mensema schrapten daarom in 1995 de Kemenade bij Albergen van hun groslijst van Twentse havezaten. Wigger noemt een handvol oorkondelijke en archeologische bewijzen voor de ridderstatus van de familie in de veertiende en vijftiende eeuw, maar maakt ook duidelijk dat in 1612 geen riddermatige staat meer werd gevoerd. Anders dan veelal wordt aangenomen, gaf het bezit van een (al dan niet vermeende) havezate hier niet de doorslag. Is er soms sprake van invloed van de restrictievere Hollandse ridderschapsopvatting op de oude Stichtse en Overstichtse praktijk?

In tal, macht en aanzien wordt dit bonte bal overheerst door families uit de nieuwe en nieuwste tijd: de in 1901 uitgestorven Van Middachtens (met bijzondere aandacht voor hun memoriecultuur in Schalkhaar); de Von Korffs uit het Westfaalse Harkotten en hun plaatselijke aanverwanten en rivalen, de Von Kettlers (Sleebe geeft met deze introductie invulling aan het grensoverschrijdende archiefproject 'Adel verbindet'); en *last but not least* de Van Rechterens, met name oom en neef Zeger en Adolf Hendrik. Trompetter beschrijft hoe zij in de zeventiende eeuw hun heerlijke rechten verdedigden tegen de grote en kleine inbreuken die de Almelose burgerij hierop maakte. Hun stamwapen op het Almelose stadhuis vormde herhaaldelijk een steen des aanstoets. De grote lijnen worden duidelijk in het opstel van Streng. De rijksgrafelijke *Hausmacht* van de Van Rechterens reikte in de achttiende eeuw tot ver over de grenzen. Zij beschouwden de kerk te Almelo als hun hofkapel, wat onder meer tot uiting kwam in een

reeks lofdichten van de predikanten op hun heren. Met voorbeeldige helderheid maakt Streng de balans op van deze plaatselijke religieuze economie. In 1795 kwam hieraan een abrupt einde. Nog één achttiende-eeuwse en één negentiende-eeuwse baron maken ten slotte hun opwachting op Mensema's afscheidsfeest: mr. Willem Anne Schimmelpenninck, die door Franken uit de schaduw van zijn naam- en tijdgenoot Van Spaen is gehaald, en mr. Barthold Sloet, over wie Coster inmiddels een dissertatie schreef. Als liberaal kamerlid was Sloet inderdaad *not quite the diplomat*, getuige zijn aanvallen op de Grondwetsherziening, het Cultuurstelsel, de Eerste Kamer, de Raad van State en zelfs de Hoge Raad van Adel. Ik ben benieuwd wie Sloets anonieme informant over de misstanden in het Cultuurstelsel was: Multatuli?

Een algemene slotsom kan zijn dat vriendenboeken zoals die voor Smit en Mensema niet alleen een momentopname vormen van hun vakgebied bij hun afscheid, maar ook een prosopografische bron van belang zijn. In het onderzoek van elitenetwerken ten tijde van de Republiek zijn de *alba amicorum* al lang als zodanig erkend. Er zou wat mij betreft nu een wereldwijde databank mogen komen met alle feestbundels, *Festschrijfte*, et cetera, zowel van wetenschappers als van politici, bestuurders, ondernemers en wie er nog meer als notabel gelden. Dat neemt niet weg dat voor een beter begrip van de etnografie van de adel (en wellicht ook die van de adelsonderzoeker) alleen al de lectuur van bundels zoals de onderhavige nuttige nieuwe bronnen en inzichten oplevert.

Kees Kuiken

- ¹ <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN> (geraadpleegd 10 november 2008). In het *Vrouwenlexicon* ontbreekt vooralsnog een lemma voor de ondiplomatieke diplomatendochter Petronella Jakoba de Hochepped (1693-1766), in de hier besproken bundel beschreven door Donald Haks. Zie over de Hochepped in Smyrna (nu Izmir) ook S. Heylen, 'Nederlandse diplomaten en ondernemers in de Levant', *Genealogie*, XIV (2008) 54-57.
- ² H.F.K. van Nierop, 'Edelman, bedelman', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CVII (1992) 1-27.
- ³ I. Huysman, 'Haagsche pretmakers uit de groote wereld', in: Dijkhof en Van Gent, ed., *Uit diverse bronnen gelicht*, 177 (J. Swift, *Gulliver's travels* (Londen, 1726) hfdst. III).
- ⁴ A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen* (Hilversum, 2001).
- ⁵ Zie over geschenken in de verhouding tussen stads- en landsheer ook de bijdrage van D.E.H. de Boer en Lucas W. den Boer aan Dijkhof en Van Gent, *Uit diverse bronnen gelicht*.
- ⁶ Zie ook K. Kuiken, 'Van adels- naar eliteonderzoek: de delegatie van 1297', *Virtus*, XV (2008).
- ⁷ K. Kuiken, 'Van Wassenaer: een voorbeeldige adelsgechiedenis?', *Virtus*, XI (2004) 185-194.

VAN AEDEL- NAAR ELITEONDERZOEK: DE DELEGATIE VAN 1297

De bundel *De bloem der natie* uit 1987 vormt een representatieve doorsnede van het historische adels- en eliteonderzoek in Nederland in de jaren tachtig. Exemplarisch is de bijdrage van J.M.A. Coenen: een samenvatting van zijn proefschrift over vorst en adel in het dertiende-eeuwse Holland.¹ In dit opstel wil ik een casus uit Coenens proefschrift nader bekijken: het optreden van de groep Hollandse en Zeeuwse 'notabelen' die in januari 1297 de piepjonge graaf Jan I en zijn bruid in Ipswich ophaalde.² De docu-